Teknik för Alla

Nr 26. 16—30 december **TEKNISK REVY** 1949. 10 årg.

Red., Exp. & Annonsavd., Tunnelgatan 3, Stockholm. Telefon växel 11 60 79, 10 11 99 och 11 44 33. Redaktör och ansvarig utgivare *Olle Edner*. Red.-sekr. *Holger Carlsson*. Prenumerationspris helår 11:50 kr., halvår 6:— kr., kvartal 3:— kr. Postgirokonto 15 79 92. Postbox 3137, Stockholm 3.

Förbisedda FÖREGÅNGARE

Vi lever i de nya gudarnas tid och TfA vill efter förmåga leva upp till den nya tidens krav — visserligen skapar vi inga nya gudar, men författaren till nedanstående artikel är framme och ruckar lite på de gamla. Han påvisar att det beträffande primusköket och blåslampan finns föregångare till de erkända uppfinnarna — föregångare som aldrig fått erkännande för sina uppfinningar.

I våra dagar, då så många värden omvärderas, är det ju naturligt att även personhistorien blir föremål för revision. Historikerna är i full färd med att flytta om eller rent av skrota ned gamla hjälte- och martyrglorior; gestalter, som vi sedan århundraden lärt oss värdera som frihetskämpar utan fruktan och tadel, avslöjas av närgångna forskare som tämligen stora knölar osv. Det ligger i sakens natur att en alltmer systematiskt bedriven forskning, som till sitt förfogande har nutidens raffinerade tekniska hjälpmedel, ska komma den historiska sanningen om både personer och händelser närmare och närmare. Följaktligen blir en del vaneföreställningar rubbade, det kan nu en gång inte hjälpas — i sak behöver det inte betyda så mycket, eftersom det ju när allt kommer omkring är gärningen mer än personen som spelar någon roll i det stora skeendet.

TfA ska den här gången själv bidra med ett litet strå till revisionsstacken. Författaren har nämligen funnit tiden inne att rucka litet smått — och mycket högaktningsfullt — på ett par uppfinnarpiedestaler. De herrar det här är fråga om är C. R. Nyberg och F. W. Lindqvist, lödlampans resp. fotogenkökets hittills obestridda uppfinnare. Nå, det ska genast sägas ifrån att deras uppfinnarära inte kommer att bli nämnvärt skamfilad. De har båda utan minsta tvivel varit de pionjärer på sina områden som man ansett dem för. Men de får inte längre stå som glorifierade banbrytare inom förgasningstekniken, den har nämligen funnits till flera år före deras framträdande. Det är egentligen märkligt att ingen långt före detta ägnat frågan någon uppmärksamhet. Det rör sig ju för all del inte om någon livsviktig fråga, ingen fråga, som gäller vare sig vederbörandes eller nationens heder, men den kan ju ändock ha sitt intresse, eftersom svenska lödlampor och fotogenkök sedan åtminstone ett halvsekel tillbaka är stora exportartiklar.

Vad då först lödlampan beträffar så säger Nyberg själv att han fick idén, när han på 70-talet arbetade hos J. Eriksons Mek. Verkstad. Han fick där syssla med bl. a. hoplödning av gasoljekök och hans ekonomiska sinne upprördes då av att dessa kök — förutom att de luktade förfärligt illa — inte medgav någon som helst reglering av lågan.

Forsbergs "Patent-Assurangsgaskök" patenterat i slutet av 1870-talet. Detta kök var ytterst omsorgsfullt byggt och anses vara i flera avseenden förebildligt för såväl den Nybergska lödlampan som det Lindqvistska fotogenköket.

Han visste att det gick åt mindre värme för att hålla en gryta kokande än för att bringa den i kokning och alltså var det här fråga om ett stort slöseri med värmet.

Hans forskningar ledde till konstruktionen av en modereringsskruv, med vars hjälp man kunde reglera lågans intensitet. Men som den föga husliga man Nyberg var, brydde han sig inte om att vidare utveckla gasoljeköchs idé — hade han gjort det hade han säkerligen blivit fotogenkökets skapare. Nu ömmade hans uppfinnarhjärta mest för rörmokarna, vilkas evinnerliga trassel med kolvuppvärmningen han observerat. Han beslöt att söka lösa deras problem och det gjorde han på det viset, att han konstruerade en lödlampbrännare, som gav en starkt koncentrerad låga. Och naturligtvis apterade han även här sin modereringsskruv. Detta var alltså den nyhet Nyberg skapat: lödlampbrännaren med reglerbar låga. Han fick patent på denna nyskapelse 1881 och utvecklade tämligen omedelbart sin konstruktion med en sinnrik säkerhetsanordning, avsedd att eliminera risken för explosion. Men lödlampor av förgasningstyp hade funnits tidigare, bl. a. tillverkades sådana av den tyska firman Barthel, klumpiga tingestar med tämligen godtyckligt funktionssätt. Någon pumpanordning fanns inte på Nybergs första lödlampor och det behövdes egentligen inte heller, eftersom man på den tiden använde den lättflyktiga gasoljan — det var först senare, när fotogen blev allmännare som bränsle, som pumpen fick sin viktiga mission, men den saken återkommer vi till.

Nybergs gasoljekök med modereringskran, vilken senare var en av Nybergs verkliga nykonstruktioner.

Gasoljekärl för kokändamål fanns som vi nyss sett redan före Nybergs uppträdande på uppfinnararenan. Något år före sin död skrev han ned "Några minnesanteckningar" och i dem står det bl. a. "Förgasningskokapparater för såväl gasolja som fotogen har nog funnits här i landet före Primus — de tillverkades av sådana fabrikanter som Östlund, Elmqvist m. fl. Det som konstruerades av metallarbetare Ludvig Holm och av denna överläts till arbetskamraten vid Gundbergs fabriker, F. W. Lindqvist, var ändå det bästa och det blev huvudmodellen för de sedermera konkurrerande företagen såsom Primus, Optimus och Radius." Här kunde Nyberg tillagt "och C. R. Nybergs lödlampfabrik i Sundbyberg", ty när den Lindqvistska patenttiden för fotogenköket utgick började Nyberg tillverka "Sveaköket", också det enligt "huvudmodellen".

Den närmaste förebilden talar Nyberg emellertid inte om, nämligen Forsbergs gasoljekök, det s. k. "Patent-Assurangsgasköket", som tillverkades av "Assurangsköksbolaget" i Stockholm. Detta var patenterat redan vid 1870-talets slut — i B. A. Hjorths museum ute på Lilla Essingen finns både detta kök och en reklambroschyr, daterad 1880, alltså ett år innan Nyberg fick sin lödlampkonstruktion patenterad. Det Forsbergska köket var synnerligen omsorgsfullt utfört, bl. a. med blyinlägg i alla förskruvningar. Att Nyberg inte talat om denna förebildliga förgasningsapparat får dock inte tolkas som någon ohederlighet från hans sida. Nyberg var i handel och vandel en särdeles "renhårig" person och sannolikt beror hans tystlåtenhet om "assurangsköket" uteslutande på att han ansåg detta vara en kokapparat för köket, en sak, som han hade mycket litet intresse för. Att lödlampans idé till en del var förverkligad i det Forsbergska köket erkände han nog inte ens för sig själv.

Vad fotogenköket beträffar, så framgår av citatet från Nybergs Minnesanteckningar att det skulle förekommit något slags överlåtelse av den ursprungliga konstruktionen från Ludvig Holm till F. W. Lindqvist. Hur det förhåller sig med den saken finns det delade meningar om och det må nu vara hur som helst med den historien, ett faktum är dock att det var F. W. Lindqvist, som i samverkan med sin broder C. A. Lindqvist, gjorde det första brukbara förgasningsköket, avsett för fotogen som bränsle. De gamla gasoljeköken blev aldrig riktigt populära, dels var de mycket riskabla att handskas med på grund av bränslets låga flampunkt, dels osade det alldeles förskräckligt — gasoljeos är många gånger svårare att uthärda

T. h. ett fotogenkök av förmodligen tyskt ursprung. Man blir chockerad av det nonchalanta utförandet av spiralerna. Munstycket sitter i rörslingans botten — osynligt på bilden.

T. v. en modern fotogenkökspis av svenskt fabrikat. Sådana spisar har ingen marknad i Sverige, men är mycket eftersökta i t. ex. Sydafrika.

än fotogenos, även om detta gudnås inte är någon vällukt. Att använda fotogen ställde sig till en början mycket svårt, ty detta bränsle, som ju vid vanlig rumstemperatur är vida mindre lättflyktigt än t. ex. gasolja, måste först bringas i gasform, innan det kunde antändas. Redan de allra tidigaste fotogenköken hade därför en anordning för fotogenuppvärmning med en liten spritlåga under brännaren, i stort sett samma anordning, som finns på de moderna köken.

Men så var det problemet med att hålla lämpligt tryck i bränslebehållaren. En mycket tidig anordning var den, med vilken man kunde pressa ihop behållarens botten, en hävarm på dess undersida, som genom något fjäderarrangemang tryckte in botten. Lindqvists första kök, som han fick patenterat 1892, var försett med en sådan anordning. Det var först 1896 som Lindqvist fick patent på den av honom konstruerade och sedan allmänt använda pumpen, som är inbyggd i själva behållaren. De tyska Barthelköken och andra äldre kök-konstruktioner arbetade dels med den nyss skisserade botteninpressaren, dels med en gummiboll, som pumpade in luft i behållaren och pressade upp bränslet. Lindqvist har sålunda inte alls gjort det första förgasningsköket, men han har gjort det kök av denna typ, som kunde använda fotogen som bränsle och han har, vilket är en minst lika stor insats, konstruerat den första i köket inbyggda pumpen.

F. W. Lindqvists fotogenkök fick namnet Primus och den första som tog upp en mera rationell tillverkning av detta var J. V. Svensson, i det allmänna medvetandet kanske mest känd som Avancemotorns skapare. J. V. Svensson var också AB Primus första verkställande direktör. I det sammanhanget kan en liten sak ha sitt en smula vemodiga intresse: Det var J. V. Svensson, som tog ut patentet på F. W. Lindqvists första fotogenkökskonstruktion och patentbrevet, daterat 1892, är undertecknat av S. A. Andrée, som då var chef för Statens Patentbyrå. Fem år senare försvann Andrée och hans kamrater i Ishavet och när man 1930 hittade expeditionens kvarlevor, fanns bland dem också ett Primuskök, som klarat strapatserna så bra att det ännu efter 33 års

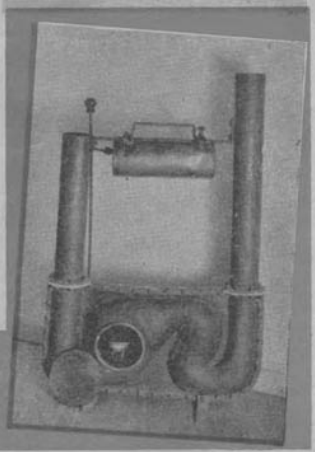

T. v.: Tyskt fotogenkök, vars ornamenterade fötter är ett typiskt exempel på sekelskiftets smak.
Nedan: Ett av Lindqvist första kök, ur vilken typ senare Primus växte fram. Den saknar pump; men hade en anordning för tryckets uppehållande, nämligen den under botten sittande armen.

Nedan: "Endura"-köket, J. V. Svenssons sista konstruktion. Behållaren är pressad av aluminiumplåt och dessa två halvor är hopskruvade. Apparaten visade sig ej användbar, varför endast ett litet antal exemplar tillverkades.

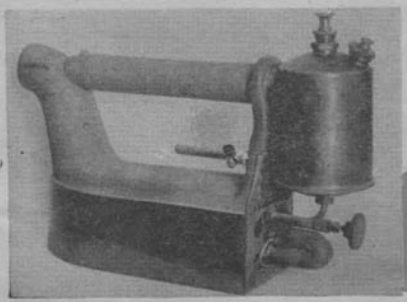

nedisning kunde bringas att fungera som om ingenting hänt.

Bilderna till denna artikel talar sitt tydliga språk om de många försöken att komma fram till en rationell typ av den nyttiga apparat, som fotogenköket onekligen är. En av bilderna, den som visar "Endura"-köket, vittnar också om ett stycke mänsklig tragedi: J. V. Svensson blev genom Primus en förmögen man, men 1904 började han längta efter att få göra någonting annat än fotogenkök. Han lämnade Primus och startade sin Avance-motorfabrik i Augustendel. Det blev också en guldgruva ända till depressionen efter första världskriget satte in på skarpen. Till följd av den och genom en närstående persons åtgärder förlorade Svensson hela sin förmögenhet — och därtill kom att han blev osams med sin gamle vän och gynnare B. A. Hjort, som övertagit Primusfabriken. Han levde nu av kreditorernas nåd och det var alltså inte så mycket han hade att röra sig med. Den gamle uppfinnaren sökte dock i ett sista energiutbrott konstruera en nyhet, som skulle slå världen med häpnad och samtidigt "bräcka" B. A. Hjort: Svensson gjorde ett nytt fotogenkök, där det nya bestod i att behållaren pressades i två halvor av aluminium, vilka sedan *skruvades* ihop — de gängse kök-typerna har botten fastlödd vid behållaren. Detta nya kök kallade han "Endura" — men det blev ett glänsande fiasko: köket var otätt! Enligt en uppgift gjordes inte mer än ett tiotal kök — det här avbildade skänkte han senare B. A. Hjorth, som han försonats med några år före sin död.

Detta var en liten utvikning från vårt egentliga ämne: de svenska förgasningsaparaternas tidigare historia. Den har ju här endast kunnat skisseras i stora drag, men även dessa ger anledning till reflexionen: var har USA hållit hus under förgasningsteknikens

(Forts. på sid. 26.)

Två kuriösa konstruktioner på fotogenkök-området: T. v. ett pressjärn, värmt med fotogenköksbrännare av det avsomnade Pyro-företagets fabrikat. T. h. en tämligen fantastisk uppfinnarprodukt: en badkarsvärmare med fotogenköksbrännare.

Förbisedda föregångare

(Forts. fr. sid. 5)

barndom, har man inte där haft något att komma med i förebildligt hänseende? Svaret blir nej och det kan kompletteras med det häpnadsväckande faktum, att man i USA ända till 1945, dvs. till det andra världskrigets slut, uteslutande hållit sig till vekkök. De amerikanska "fotogenköksspisarna" är emellertid ganska raffinerade företeelser, men värmekällan, ett vekkök under varje kokställe på spisen, ter sig för våra ögon ganska antikverad. Anledningen till denna konservatism är tvåfaldig: dels har USA en högt utvecklad elvärmeindustri, dels har oljebolagen bromsat utvecklingen, eftersom ett vekkök drar ungefär 30 % mera bränsle än ett fotogenkök.

När de amerikanska soldaterna efter krigsslutet kom hem från Orienten, hade de där gjort bekantskap med de bekväma svenska fotogenköken — dessa är nämligen en mycket stor artikel just på dessa länder. Amerikanarna var fulla av entusiasm för de behändiga apparaterna och ett par fabriker skyndade sig att ta upp tillverkning av sådana, direkt kopierade på de svenska förebilderna. En fabrikant annonserar numera: "Vi tillverka världens bästa fotogenkök". Och det har han onekligen rätt i — om han bara kan hålla förebildens kvalitet.

Här hemma gör B. A. Hjorth också fotogenköksspisar, men med Primusbrännare i stället för vekar. Sådana spisar, som till exteriören är ganska mycket lika elspisarna, är emellertid inte populära i Sverige — vi har ju gas- och elspisar att tillgå. Men i länder där gas och elektricitet inte är så lättillgängliga som hos oss, har Primusspisarna god åtgång. Så t. ex. är Sydafrika en stor avnämare.

Som ytterligare en liten utvikning från ämnet kan nämnas, att fotogenköket, eller kanske rättare fotogenköksbrännaren, under årens lopp fått flera andra användningar än för kokning. En av bilderna visar en tämligen fantastisk konstruktion av vattenvärmare, avsedd att sänkas ned i badkar — den verkar obestridligen mera välmenande

(Forts. på sid. 28.)

Förbisedda föregångare

(Forts. fr. sid. 26.)

än rationell. En mycket kortlivad fotogenköksfabrik i Stockholm, "Pyro", införde för några tiotal år sedan fotogenbrännarevärmda pressjärn. Ett sådant är avbildat här och inger åskådaren ett starkt medlidande med den stackars skräddare, som skulle manövrera monstret. Elektrolux-kylskåpet, vars motto är "kyla ur värme" har också en utföringsform, där värmen till kylan levereras av en fotogenköksbrännare — en bra lösning för t. ex. den som är så exklusiv, att han vill ta sitt kylskåp med sig ut på camping!

K. M.